

yaşamaktaydı ve milâttan önce VI. yüzyılda bu tanrıça adına büyük bir tapınak (Artemision) yapılmıştı. Birçok defa yakılıp yıkılan ve tekrar yapılan bu tapınak, IV. yüzyılın sonunda her türlü putperest tapınmayı yasaklayan Théodose fermanından sonra tamamıyla ortadan kalkmıştır. Hristiyanlık geldiğinde Efes yöresine hâkim olan inanç Artemis kültüydü. Pavlus (St. Paul) misyonerlik gezileri sırasında Efes'e iki defa gelmiş, ikinci gelişinde burada iki yıldan fazla kalarak Hristiyanlığı yaymaya çalışmışsa da Artemis kültünü benimseyen Efesliler'in sert tepkisiyle karşılaşmıştır (Resullerin İşleri, 19/23-41).

Şehre Ayasuluk adının verilmesine sebep olan ve uzun süre burada yaşayan, hatta burada öldüğü kabul edilen Yuhanna'nın Efes'e ne zaman geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Hz. İsa'nın semaya urucundan sonra annesi Hz. Meryem'in nerede yaşayıp öldüğü tartışmasına bağlı olarak Yuhanna'nın Efes'e ne zaman geldiği de inceleme konusu olmuştur. Hz. Meryem'in Bülbüldağı'nda, bugün kendisine nisbet edilen evde yaşayıp öldüğünü savunanlar, Katolik rahibe Anne Catherine Emmerich'in vizyonlarına dayanmaktadırlar ki buna göre St. Jacques, İspanya dönüşünde Efes'e uğramış, bu sırada vefat eden Hz. Meryem'in cenazesini kabre kadar taşımıştır. Bugün genel olarak kabul edilen kronolojiye göre St. Jacques 43 veya 44 yılında ölmüştür. Şu halde Meryem bu vizyona göre en geç 42 yılında ölmüş olmalıdır. Hz. Meryem Yuhanna tarafından yapılan evde dokuz yıl yaşadığına göre, havâri Yuhanna 32 veya 33 yıllarında Efes'e gelmiş olmalıdır. Ancak Yuhanna'nın bu yıllarda Efes'e gelmiş olması, hem "Resullerin İşleri" kitabına hem de tarihî bilgilere ters düşmektedir. Hz. Meryem'in Efes'te yaşayıp öldüğünü savunan Tillemont bile Yuhanna'nın

65 yılından önce Efes'e gelmiş olabileceğine ihtimal vermemektedir. Hz. Meryem'in Kudüs'te vefat ettiğini savunanlar ise Yuhanna'nın tarihî gerçeklere uygun olarak 60'lı yıllardan önce Efes'e gitmediğini kabul etmektedirler. Zira 55-58 yıllarında Efes'te kalıp Hristiyanlığı yaymaya çalışan St. Paul'un oradaki faaliyetlerini anlatan Ahd-i Cedîd (Resullerin İşleri, 19-21) Yuhanna'dan hiç bahsetmemektedir. Milâttan sonra 61 yılında Efesoslular'a mektubunu yazdığı kabul edilen St. Paul, bu mektubunda da Yuhanna'dan bahsetmemektedir. Şu halde 61 yılında da Yuhanna henüz Efes'e gelmemiştir. Onun Efes'e 65'ten sonraki bir tarihte geldiği kabul edilmektedir. Kilise geleneğine göre Yuhanna Efes'ten Patmos adasına sürgün edilmiş, hatta kendisine nisbet edilen vahyi (apokolips) burada yazmış, 96 yılında Nerva'nın tahatta çıkışı üzerine Efes'e dönmesine müsaade edilmiş ve Trajan döneminde (98-117) vuku bulan vefatına kadar orada yaşamıştır. Mezarının bulunduğu Ayasuluk tepesine milâttan sonra VI. asırda İmparator Justinien tarafından bir bazilika yaptırılmıştır ki bu bazilikanın kalıntıları günümüze kadar gelmiştir.

Hz. Meryem'in de Efes'te Bülbüldağı'nda bugün kendisine nisbet edilen evde yaşadığı ve orada öldüğü iddia edilmekle birlikte bu iddia doğru değildir (bk. BÜLBÜLDAĞI; MERYEM).

Milâttan sonra 431 yılında, İstanbul patrikliği yapmış olan Nestorius'un görüşlerinin tartışıldığı üçüncü ökümenik konsil Efes'te toplanmıştır. Efes konsilinde Hz. Meryem'in durumu tartışılmış ve onun "tanrı doğuran" (theotokos) olduğu resmen ilân edilmiştir. Konsilin burada toplanması ve Meryem'e tanrı doğuran unvanının verilmesi ilginçtir. Zira aynı yörede daha önce ana tanrıça Artemis kültü mevcuttu. Pavlus'un davetine karşı çıkan ve Tanrıça Artemis kültüne bağlı kalan Efesliler, IV. asrın sonunda İmparator Theodose tarafından her tür putperest tapınma yasaklanınca Meryem'e, Artemis'e ait nitelikleri vermişler, onu büyük bir ana tanrıça olarak kabul etmişlerdir. Efes konsili putperest mahiyetteki bu inancı, Artemis'in yerine Meryem'i koymak ve onun tanrı doğuran olduğunu kabul etmek suretiyle Hristiyanlık adına tasdik etmiştir.

Efes'te 449 yılında bir başka konsil daha toplanmış ve Hz. İsa'da iki tabiatın varlığı inancını reddetmiştir. Kilise tarafından kabul edilmeyen bu konsil "Efes haydutluğu" diye adlandırılmıştır.

Hristiyanlara göre "yedi uyurlar"la ilgili olay da Efes'te geçmiştir. Milâttan sonra 448 yılında Efes'te Panayırdaki'nin eteğinde bulunduğu kabul edilen cesetlerle alâkalı olarak ortaya çıkan Efes'in "yedi uyurlar" hadisesi, Kur'an-ı Kerim'deki Ashâb-ı Kehf kıssasıyla ilgili olarak İslâmî kaynaklara da geçmiştir (bk. ASHÂB-ı KEHF).

BİBLİYOGRAFYA:

Massignon, *Opera Minora*, Paris 1969, III, 121-126; F. X. Funk, *Histoire de l'Eglise*, Paris, ts., I, 231-232; Besim Darkot, "Ayasuluk", *İA*, II, 56-57; L. Heidet — L. Pirot, "Assomption", *DBS*, I, 649-652; Fr. Taeschner, "Aya Solük", *EI*² (Fr.), I, 800-801.

ORHAN SEYFİ YÜCETÜRK

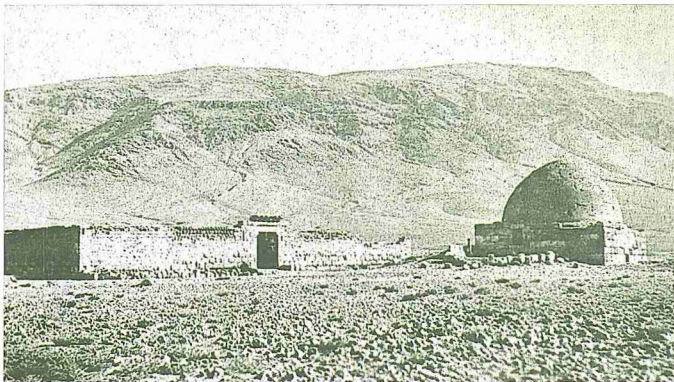
AYAŞ HANI

Şam'dan

Bağdat'a giden yol üstünde bulunan bir XIII. yüzyıl kervansarayı.

Çölün başlangıcı olan Adra köyünün 3 km. batısında, Şam'dan Humus yönünde uzanan yolun Bağdat'a ayrılan kavşağında bulunmaktadır. Kapısı üstündeki kitâbesine göre Bahrî Memlûkler devrinde 5 Safer 690'da (7 Şubat 1291) inşasına başlanmış ve 12 Rebîülâhîr 690'da (14 Nisan 1291) tamamlanmıştır. Yaptıran ve vakfeden Emîr Hüsâmeddin Lâçin'dir. Kitâbesi, yapım tarihi ve kurucusunun adı ile birlikte bir vakfiye özelliğini de taşımaktadır. Bu bakımdan kervansaraya tahsis edilen gelirler ve bunların harcanma şekli kitâbede belirtilmekten başka, inşaatın Lâçin'in kâhyası Bektaş b. Abdullah tarafından idare edildiği de kaydedilmiştir. Kervansarayın dışında bir de büyük su sarnıcı yapılmıştır.

51 × 43 m. ölçüsündeki Ayaş Hanı kesme taştan basit mimarili bir yapıdır. Giriş dehlizinin iki yanındaki beşik tonozlu odalardan biri vakfiyede anılan mes-

Ayaş Hanı'nın kalıntıları
(J. Sauvaget'den)

cid olmalıdır. İç avluyu üç taraftan, aralarında hiçbir bölme olmaksızın tonozla örtülü üç dehlizin sardığı görülür. 30 m. kadar ötede bulunan ve yine kitâbede adı geçen su sarnıcı ise dıştan kare, iç-risi yuvarlak, üstü taş, yüksek bir kubbe ile örtülü olan su haznesidir.

BİBLİYOGRAFYA :

J. Sauvaget, "Caravansérails syriens du Moyen-Âge", *AI*, VII (1940), s. 1-3.

SEMAVİ EYİCE

AYAZAĞA KASRI

(bk. AYASAĞA KASRI).

AYAZMA

Rum Ortodokslar'ın kutsallaştırıp bir kült yeri haline getirdikleri su kaynaklarına verilen ad.

Türkçe'deki ayazma adı Grekçe **hagi-asman** gelmiştir. İncil'de "mübarek, kutsal yer" mânasına gelen bu kelime, sonraları içinde kutsallaştırılmış su bulunan yerleri ifade etmek için kullanılmıştır. Bu su bir kuyu, pınar, kaynak olabileceği gibi sızma veya damlama, hatta birikme suretiyle de meydana gelmiş olabilir. İlkçağ'da paganizmde (putperestlik) su kaynakları birtakım su perile-riyle ilgili görülmüştü. Hatta her suyun ve bilhassa denizlerle ırmakların canlı birer varlık halinde temsil edilebileceğine inanılmış, bu yüzden de deniz ve akarsuların birer tanrıları olduğu kabul edilmiştir. Hristiyanlık'ta ise bilhassa Ortodoks (Doğu hristiyanları) topluluğunda su çıkan çeşitli yerlere (kuyu, kaynak, pınar) bir aziz veya azizenin adı verilerek buralar onun mânevî koruyuculuğuna bırakılmıştır. Halk genellikle bu suların, himayesinde bulundukları aziz veya azize sayesinde insanlara yardımcı olduklarına, bilhassa mucizevî tedaviler yaptıklarına inanırdı. Ayazmalar onların hassa ve güçlerine inananlar tarafından her zaman ziyaret edilmekle beraber Ortodoks takviminde o ayazmaya adını veren aziz veya azizenin yortu gününde çok kalabalık bir cemaate açık olur ve bütün bir gün ayazmanın önünde geçirilirdi. Bu sırada burada büyük bir dinî âyin de yapılırdı. Suyunun şifalı olduğuna inanılan bazı ayazmaların hristiyanlarla birlikte müslümanlarca da ziyaret edildikleri ve onların suyundan bazı dertlere şifa umulduğu bilinmektedir.

Başlangıçta az sayıda olan ayazmaların Osmanlılar döneminde büyük bir hoş-

görü ile çoğalmalarına göz yumulmuş-tur. O kadar ki hemen hemen her pınar, her su bir ayazma mahiyetini almıştır. Bu husus, bir hristiyan olan Fransız vis-konsolosu E. Dutemple'in alaylı bir ten-kidine de konu olmuştur. Bursa'nın sa-nayi ve ticareti hakkında değerli bir ki-tap yazmış olan E. Dutemple, fikrini şu cümlelerle ifade eder: "Osmanlı idaresi-nin son yıllarında Rumlar bir yerde bi-raz kuvvetlenip kiliselerini inşa edince, derhal gürültülü nümâyişlere girişmek-te, bu arada her su kaynağını takdis et-tirerek, bunlara aziz ve azizelerin adla-rını verip, uydurdıkları bu koruyucula-rın renkli resimlerini buralara asmak su-retiyle ayazma haline sokmakta ve bu suretle de bağış toplamaktadırlar". Du-temple'a göre Rum Ortodoks toplulu-ğunda âdeta bir çılgınlık halini alan bu tutum, ruh hastalıkları uzmanlarını ilgi-lendiren bir klinik vak'a ve bir sabit fi-kirdir. "Bereket ki bu davranışa Türkler kayıtsız kalmaktadır. Yoksa nerede ise artık hristiyan takdisinden geçmemiş pınar kalmayacağından, müslümanlar, dinlerine karşı gelmeksizincecek su bu-lamayacaklardır" (s. 45-46).

İstanbul'da gerçekten Bizans dö-ne-mine ait ayazma pek azdır. Bunlardan büyük saygı gören Hodegetreia (yol gös-terici Meryem) ayazması, Gülhane'de Top-kapı Sarayı'nın Marmara'ya bakan ya-macının eteğinde bulunuyordu. Antik-çağ'a ait su ile ilgili bir mâbedin yerin-de, hatta kalıntıları üstünde yapıldığı sa-nılan ve ortasında altıgen büyük bir mer-mer havuz bulunan bu ziyaret yeri sonra-ları ortadan kalkmış, ancak 1920-1922 yıllarında, Mütarekede Fransız işgal kuv-vetleri tarafından yapılan kazıda tekrar meydana çıkarılmıştır. Yedikule semtin-de 461 yılında Studios tarafından yapı-tırılan Aziz İoannes (Yahyâ) Kilisesi'nin ve bugün ortada hiçbir izi kalmayan ma-

nastırının altındaki sarnıcı bitişğinde de ayazma olması muhtemel bir mekân bulunmaktadır. 7.24 × 5.20 m. ölçüsün-de dikdörtgen biçimindeki bu mekânın tonozları ve kemerleri iki sütun tarafın-dan taşınmaktadır. Doğu tarafında ise küçük bir apsis (mihrap nişi) bulunmakta-dır. Yüzyıllardan beri kuru olan bu ayaz-manın suyunun nereden geldiği ise bi-linmemektedir. Belki bitişik sarnıçtan, batı duvarındaki 2 × 2 m. ölçüsündeki nişe gelen su bu ihtiyacı karşılıyordu. Surlar dışında bulunan Zoodokhos Pighi Ayazması ise Türk devrinde de günümü-ze kadar Rumlar'ın elinde kalmış kutsal bir sudur. Türkler'ce XVII. yüzyıldan iti-baren Balıklı Manastır ve Kilisesi olarak tanınan bu ayazma, "hayat verici kaynak Meryem"e ithaf edilmiştir. Bizans dev-rine ait bir rivayete göre bu suyu ilk bu-lan ve ayazmayı yaptıran İmparator I. Leon'dur (457-474). Daha inandırıcı olan diğer bir rivayete göre İmparator İusti-nianos VI. yüzyılda Ayasofya'nın yapısın-dan artakalan malzeme ile bu kutsal su-yun üzerine ayazma binasını inşa ettir-miştir. Pek çok defa yenilenen bu bina ve üstündeki kilise, XVIII. yüzyıldan iti-baren padişahların fermanları ile himaye altına alınmıştır. Kilise II. Mahmud dö-ne-minde 1833-1835 yılları arasında yeni-den yapılmıştır. Ayazma, on dokuz basa-maklı merdivenle inilen bir mekân ha-lindedir ve içinde havuz vardır. Esası Bi-zans devrine kadar dayanan diğer bir ayazma ise Ayvansaray ile Eğrikapı ara-sında, surların iç tarafındaki Blakhernai (Vlaherne) ayazmasıdır ki o da Meryem'e ithaf edilmiştir. Bizans devrinde impa-ratorlar her 15 Ağustos günü bu ayaz-mayı ziyaret ederek bir Meryem kabart-masından fışkıran kutsal suyun toplan-dığı bir havuza üç defa dalıp çıkarlardı. Bugün damla halinde akan su mermer teknelerde toplanmakta ve şifa bekleyen

Aziz Pantaleimon'a sunulmuş Pandelli Ayazması'nın içi ve su kaynağı - Cengelköy / İstanbul

